

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.101.12>

УДК 821.161.2-3.09Коб

СТИЛІСТИЧНИЙ СИНТАКСИС І СТРУКТУРА АВТОРСЬКИХ ПРИМІТОК У ТВОРАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

СТРУК

Іванна Михайлівна,

кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної
української мови,

Чернівецький національний універ-
ситет імені Юрія Федьковича;

вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці,
58002;

e-mail: iv.struk@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9883-8818

STRUК

Ivanna Mykhailivna,

PhD of Philology, Assistant at the
Department of modern Ukrainian
Language,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University;

2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi 58002,
Ukraine;

e-mail: iv.struk@chnu.edu.ua

У статті проаналізовано синтаксичний статус і структуру авторських приміток, своєрідних вставок-ремарок у текстах прозових творів Ольги Кобилянської. Виділено основні групи ремарок, що характеризують мовлення персонажів, увиразнюють їхню невербальну поведінку, описують почуття, думки, переживання героїв і самого оповідача. Виявлено окремі стилістичні особливості ремарок у прозових текстах письменниці, які відбивають творчу індивідуальність О. Кобилянської.

Ключові слова: художній текст, образ автора, інтродуктивні ремарки, супровідні ремарки, ремарки-вставки.

Кожен літературний рід має свої ознаки, жанри і свою форму – поетичну, прозову чи драматичну, яка забезпечує комунікативну структуру тексту й репрезентує стиль автора. Лінгвостилістична категорія «образ автора» визначає взаємодію усіх елементів художнього тексту, структура якого передбачає не лише характер авторської оповіді, але й різні способи передачі чужого мовлення (діалоги, монологи, переповідні синтаксичні структури тощо). Одним із засобів змалювання різних художніх образів і загалом змісту твору є авторські пояснення у формі ремарки, характерні насамперед для драматичного твору.

Проте О. Кобилянська настільки оригінальна письменниця, експериментатор у своїх творах, що їй вдалося залучити ремарки до деяких прозових творів. Ремарки вказують на час і обставини, у яких відбувається дія, інформують про вік, вигляд, міміку, жести, інтонацію голосу персонажів, про їх психологічний стан, вчинки. Вони відображають авторське ставлення до дійових осіб, а також можуть містити біографію самого автора, його спогади, прагнення тощо.

Саме в ремарковій конструкції автор виступає суб'єктом мовлення, свідомість якого формує не лише його власні думки та погляди, а й охоплює світ героя художнього твору. У такий спосіб ремарка є своєрідним посередником у комунікативному акті між героєм (суб'єктом мовлення, адресантом) і читачем (суб'єктом сприймання, адресатом).

У прозі буковинської письменниці О. Кобилянської ми звернули увагу на синтаксичний статус і структуру художніх авторських приміток. Використання ремарок у прозових творах письменниці свідчить про її бажання краще розкрити зміст художнього тексту, наповнити життям репліки героїв, розкрити свої власні почуття, оскільки часто в її творах образ автора і образ оповідача збігаються. Доказом цього є повість О. Кобилянської «Царівна» з прийомом передоручення авторського слова оповідачеві – головній героїні Наталці Веркович. Вона веде щоденник, відтворюючи свої думки, переживання, ставлення до навколишньої дійсності. Тому в особі Наталки зливаються образ оповідача і образ автора.

Оповідач (Наталка) часто використовує ремарки, у яких:

1) вказано на час дії: *(Дев'ять місяців пізніше) Гу! Як мене переняло холодом! Гріюся і не можу розігрітися...* (Коб: 84);

2) додатково схарактеризовано тон голосу героїв: – *От думаю! – Над чим? – домагався він? (Мені причулася іронія в його голосі)* (Коб: 127);

3) описано міміку під час мовлення: *Так так, дивіться лиш на мене [Оксану] (і усміхнулася)* (Коб: 249).

Стилістичний прийом «передоручення мови» використовує О. Кобилянська і в гуморесці «Він і вона», у якій «організовує мовленнєвий матеріал через розмову подумки молодих людей,

які вгадують мотиви поведінки один одного, що становить цікавий психологічний двобій думок» (Крупа 1998). Присутність автора в тексті фіксує своєрідна драматична ремарка, яка є:

1) додатковим повідомленням про місцезнаходження персонажа: *(Він у себе дома, виглядаючи вікном)* Удавала перелякану, коли я йшов за нею короткою алеєю! (Коб: 344);

2) додатковим повідомленням про час події: *(По малій хвилині)* Ну, вона також не була ліпша... А що, якби і вона там була? Що за ідея! впрочім, чому би ні? Адже мені незвісні знакомості тої старої Мінерви (Коб: 351);

3) додатковим повідомленням про місцезнаходження, час дії та емоційний стан персонажа: *(Він надвечір у себе, і в лихій гуморі)*. Се погане, мокре верем'я (Коб: 350); *(Він по вечірку, дома, зворушений)*. Вона була, вона була, там була! (Коб: 351).

За розміщенням ремаркових конструкцій у драматичному тексті, а також за їх функцією розрізняють *інтродуктивні* та *супровідні* ремарки. Наведені приклади засвідчують здебільшого інтродуктивний характер ремарок-вставок у прозі О. Кобилянської. Проте загалом у її творах представлені обидва типи ремарок, які відрізняються структурно-семантичними особливостями. В інтродуктивних ремарках автор називає місце і час дій, знайомить з персонажами, вказує на те, чим вони зайняті в початковий момент дії. *Супровідні* ремарки проникають у діалоги чи супроводжують репліки героїв, сприяють просуванню розвитку дій. Вони в прозі О. Кобилянської значно ширші, ніж інтродуктивні, що свідчить про глибокий психологізм творів письменниці. *Супровідні* ремарки характеризують мовлення персонажа, його невербальну мовленнєву поведінку (міміку та жести) під час репліки, описують почуття, думки, переживання героїв і самого оповідача. Як допоміжний елемент відносно реплік *супровідна* ремарка безпосередньо пов'язана з нею – у лексико-семантичному, структурно-семантичному і прагматичному відношеннях.

Попри різноманіття форм і функцій, *супровідні* ремарки можна поділити на певні групи.

1. Ремарки, що виражають характер мовлення персонажів.

Ремарки часто передані двоскладними або неповними реченнями, в яких на характер мовлення вказує дієслово із зна-

ченням вияву почуттів та емоцій, напр.: – *Ні, але я прошу (і я всміхнулася), не жадайте мене для того!* (Коб: 118); *А вона думала, що він робив все те з іншої причини. Що (тут усміхнулася жартівливо) займається женським полом, їх критичним положенням і сучасними, т. зв. палючими питаннями...* (Коб: 239).

Характер мовлення персонажів виражають і якісно-означальні прислівники: *(Дуже гордо). О ні! Ніколи в світі!..* (Коб: 356); *(Лютю). Може, цей московський страхопуд сказав їй що на мене?* (Коб: 360).

Часто оповідач в супровідних ремарках характеризує погляд героїв чи вираз його очей під час говоріння: *(Дивиться на годинника). Вже пів до четвертої. Адже я мушу вже йти до шпиталю!..* (Коб: 347); *(І знов по якійсь хвилині з завзяттям в очах). Хто та доля, що її не можна побороти?* (Коб: 303).

2. Ремарки, що вказують на місце перебування героя.

Ремарки такого типу представлені неповними реченнями, напр.: *(Вона в себе дома, притиснувши чоло до шиби вікна). Нині врем'я таке неприязне і вогке – годі йти на прохід* (Коб: 348); *(Вона, вертаючись з міського парку) Як сумно, що люди в чутті такі інтелігентні!..* (Коб: 343). Такі безприсудкові ремаркові конструкції поширені дієприслівниковими зворотами, що вказують відповідно на душевний стан героїв та дію під час мовлення, яке є наслідком глибоких роздумів.

3. Ремарки, що виражають стан персонажів.

Особливо поширені ці ремарки в новелі «Він і Вона». Письменниця, у внутрішніх монологів персонажів без імені (Він і Вона), звертає особливу увагу на опис їх стану. Наприклад: *Що се? Гроші? (Паленіючи). Її гонорар? (Змінений і поважно). Я... ні!* (Коб: 357); *І то не трусливість, о, боже мій, ні! (В гіркій розпуці). Се – любов! Боюся, щоб не поглянув на мене...* (Коб: 361).

4. Ремарки, що виражають певні дії персонажів.

Такі конструкції візуально увиразнюють оповідь, напр.: *(Опускає голову на спинку крісла й усміхається сумовито). Се, певно, якась прегарна німкеня. Лиш німецькі жінки такі поетичні... такі... ах!* (Коб: 355); *(Проходжується, живо зво-*

рушений, по кімнаті). Дивне дівча! Пробувати з нею – то чиста розкіш; яка ж повна оригінальності і необмеженої правдолюбивості! (Коб: 357).

5. Ремарки, що характеризують зовнішній вигляд персонажів.

Вони засвідчені рідше. Їх використано, зокрема, у творі (гуморесці, за визначенням авторки) «Він і Вона». Твір має оригінальну побудову: це монологи двох осіб, які подумки спілкуються між собою. Письменниця дає змогу їм висловитися, ніби не втручаючись у це спілкування двох людей, закоханих одне в одного. І тільки ремаркові структури нагадують нам про присутність автора, пор.: *(Вона, ще в плащі і капелюсі, сидить, задумана, на софі). Слава богу, що те все минуло! Ох!.. (Коб: 358).*

Ремарки в прозових творах О. Кобилянської близькі до вставлених конструкцій (вставок), призначення яких – виражати принагідні зауваження як самостійні повідомлення, що входять в основний зміст іншого (основного) повідомлення, доповнюючи, уточнюючи його, напр.: *(Він у себе, вдоволений) Я вже знаю, хто вона. Походить з малоросів (ха-ха! а я німець)... донька якогось зубожілого діди́ча і зветься Софія Добрянвич (Коб: 346).*

Принагідні зауваження, зазначені в дужках, виражають додаткові відомості про згадану особу: – *Мій дід був капітаном. Бабуня оповідала, що жила з ним так прегарно! Твій дід (оповідала мені раз, не пригадую вже, при якій нагоді) був ніжний і привітний супроти мене... (Коб: 242).*

Вставлені конструкції можуть передавати почуття мовця, викликані змістом висловлення як реакція на щось: – *Тото нічо не pomoже. Все має свій час. Як я була молода, то (бо-женьку, прости мені гріхи мої!) дуріла за одним жовняром, а він за мною – то вже аж землі під собою не чув (Коб: 371); Він [Петро] прецінь добрий робітник; чому його не використати? А він (бог би йому не прости!) – піддався гадюці (Коб: 376).*

Інтродуктивні ремарки письменниця використовує на позначення часу та місця дії. Структури з *темпоральним значенням* репрезентовані різними прийменниково-відмінковими конструкціями:

1) по + М.в.: (**По вечірку**) Була [Наталя] справді в темно-понсовій сукні. Нещасні рудаві довгі коси, котрих ніяк не можна по-модному на голові укласти, спадали свobodно на плечі (Коб: 45); (**По малій хвилині**) Ну, вона також не була ліпша... (Коб: 351);

2) в + З.в.: (**В рік по від'їзді Марка**) Так, у тім мусить щось бути правдивого, у тім, що Орядин казав, що в мене нема змислу для дійсності. я тужу забагато. За чим? Ба! хіба це можна розібрати? (Коб: 221);

3) о + М.в.: (**О 6 годині вечора того самого дня**) Це не була видумка, не був сон, це була правда. Вона знівечена. <...> Її [Наталчині] руки тремтіли (Коб: 298).

У подібних ремарках О. Кобилянська використовує обставинний прислівник часу *пізніше*, а також словосполучення *геть-геть пізніше* та *знов пізніше*. Наприклад: (**Пізніше**) Я не знаю, але я або підла, або трус! Я боюся голоду або смерті, а моральної смерті я не боюся! Чи це так має бути? (Коб: 107); (**Геть-геть пізніше**) У нас знов перебуває професор Лорден. Він повдовів. І то вже давно повдовів. Я ненавиджу його, особливо, коли зачне критикувати Орядина (Коб: 95).

Прислівник *пізніше* може бути конкретизований конструкцією числівника з іменником у називному чи родовому відмінку: (**Три роки пізніше**) Вуйко Наталки, професор Іванович, вернув саме перед двома годинами з Ч., де пробував цілий місяць у своєї сестриниці і її мужа, лікаря Марко, і оповідає своїй жінці, що в них бачив (Коб: 305).

Ремарки, що не побудовані у формі речення, а становлять прийменниково-відмінкові конструкції, з опертям на праці А. Загнітка та Н. Гуйванюк, можна трактувати як вільні синтаксеми, що перебувають на межі між повним та неповним реченнями [Загнітко 2001: 309]. Їх від неповних речень відрізняє наявність у висловленні головних членів, які так чи інакше можуть відновлюватися як самостійні, ізольовані одиниці. У такому вигляді найчастіше представлені заголовки, драматургійні ремарки, експозиційні речення тексту. Останні в ролі ремарок є особливим типом комунікатів – відносно самостійними висловленнями, що не відповідають граматичним зразкам реченневої структури [Гуйванюк 2008; Гуйванюк 2009].

Проте значна частина ремарок побудована у формі речень. Серед них є розгорнуті характеристики місця, часу й вигляду персонажа, роду занять, як от: *(Вона у себе, сидить у недбало в старомоднім кріслі з поручнями при вікні, трохи втомлена, та дивиться в околицю задумливо і так, мовби забула про себе. На її колінах лежить якась робота)* (Коб: 354).

Безперечно, ремаркові структури письменниці використовує в прозовому творі з виразною стилістичною метою. Наприклад, група інтродуктивних ремарок спеціально представлена у воєнному нарисі О. Кобилянської «Снитись». Твір був написаний і вперше опублікований в журналі «Літературно-науковий вісник» у 1917 році. Авторка зображує в ньому картину воєнних подій Першої світової війни у формі сну. Як птаха, вона, піднявшись високо в небо, бачить різні картини одночасно в кількох місцях: на пристані, де воюють чоловіки і на іншій пристані, де чекають на своїх чоловіків дружини, діти і старі батьки. Тому розповідь письменниці схвильована, уривчаста. У тексті подано окремі рядки у формі крапок як своєрідні пропуски між подіями. Характер новели розкриває ось такий уривок твору, своєрідний ліричний відступ – звернення воїнів до поетів: *А ви мовчіть, поети-птахи! Звертайтеся до неба й землю цілуйте. Хай не тяжить вона нам на зраних грудях... бо ми вернемося, вернемося до вас, лиш ще пождіть часок...* (Коб: 504)

У формі ремарок письменниці подає опис двох пристаней, на яких перебувають воїни та ті, хто чекає на них вдома. Ці ремарки мають характер складних речень: *(Пристань з мужчинами, від яких несуться голоси нерівними хвилями, то вище, то нижче...)* *Ми ще не в дорозі до повороту; ще не скінчили. Ми ще йдемо. Вгору, а там і в долину...* (Коб: 500); *(Пристань з жінками й дітьми, що виглядають своїх мужів, батьків і братів)* *Всі заслоняють очі руками, бо якась кривава ясність разить їх зір. Худі, змарнілі, пообдирані, постарілі постаті, осяяні кривавим світлом сонця, що клониться до заходу й от-от, здається, зникне з обрією, а замість себе пішле мряку, що, як звичайно, тут же <...> оповиває все в свої сірі серпанки* (Коб: 501). Такі ремарки вказують на місце дії та одночасно готують читача до подальшого розвитку подій, є своєрідною авторською характеристикою місця розгортання подій.

У творі використано також однослівні ремарки у формі називного відмінка, що нагадують про персонажів драматичного твору: (*Діти*): *Батьки не вертаються! Ми не хочемо так довго ждати. Хліба! Мамо, хліба!* (Коб: 505). Інші авторські принагідні зауваження подано як характеристику подій, з якими пов'язано репліки (голоси) персонажів: (*Плачі й ридання*): *Мамо, хліба! Лише хліба!..* (Коб: 505).

Хоч твір і прозовий, проте письменниця використовує елементи драми, щоб передати трагізм зображуваного в безпосередніх діях, полілогах, репліках з гурту чоловіків, жінок, дітей... Є у тексті й більш складний фрагмент тексту, поданий у формі ремаркової структури. Це поєднання речень, у яких автор не лише описує місце подій, але й характеризує персонажів, якими є жінки, діти й старці: (*Пристань з жінками, дітьми й старцями. Над ними в воздуху гуркіт гармат, а над місцем сховалася мовчанка; уриваний віддих страху літає. Здавлені сльози пробиваються з очей, а побілілі уста жінок й дітей відмикаються майже несвідомо, щоб пропустити зойк ляку й розлуки*) (Коб: 504). Отже, ремарка є особливим стилістичним засобом, що передає погляд автора на події зверху, ззовні, але письменниця і тут не відступає від свого художнього почерку: у ремарці бачимо метафори *сховалася мовчанка, віддих страху літає, уста відмикаються...*, *щоб пропустити зойк страху*. Ремарки як елемент драматичного тексту становлять єдине ціле з іншим типом – прозовою оповіддю, майстерно поєднаними в одному творі.

Отже, можливості ремаркових конструкцій насамперед задовольняють потребу автора «втручатися» у безпосередню оповідь додатковими повідомленнями чи принагідними зауваженнями. Тому вони є важливим елементом стилю автора. Із проаналізованих творів можемо зробити висновок, що найбільше сприяє використанню ремарок у прозових творах форма щоденника, а також тих моментів оповіді у прозових творах, що нагадують драматичне розгортання подій. Інтродуктивні та супровідні ремарки у прозових творах О. Кобилянської становлять цінний матеріал для лінгвістичних спостережень, дають змогу узагальнити відомості про самобутню манеру оповіді письменниці.

Гуйванюк Н. Синтаксичний статус вільних синтаксем. *Verba Magistu: Мовознавство. Літературознавство. Журналістико-знавство. Педагогіка. Методика: зб. наук. пр., присвячений ювілею доктора філолог. наук. проф. С.В. Ломакович*. Харків, 2008. С. 52–62.

Гуйванюк Н. Типи еквівалентів речень у сучасній українській мові. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр.* Хмельницький, 2009. Вип. 4. С. 45–50.

Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк: Дон НУ, 2001.

Крупа, М.П. Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської. Київ: Рідна мова, 1998.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Коб – Кобилянська О. Твори: у 2-х т. Т. 1. Царівна (повість). Оповідання. Київ: Дніпро, 1988.

REFERENCES

Ghuivaniuk, N. (2008). Syntactic status of free syntaxes. *Verba Magistu: Linguistics. Literary studies. Journalism. Pedagogy. Methodology: a collection of scientific works dedicated to the anniversary of the Doctor of Philology, Professor S.V. Lomakovych* (pp. 52–62). Kharkiv (in Ukr.).

Ghuivaniuk, N. (2009). Types of sentence equivalents in the modern Ukrainian language. *Actual problems of philology and translation studies: a collection of scientific papers*, 4, 45–50 (in Ukr.).

Krupa, M. (1998). Speech structure of the image of the author in the works of O. Kobylanska. Kyiv: Ridna mova (in Ukr.).

Zahnitko, A. (2001). Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax. Donetsk: Don National University (in Ukr.).

LEGEND

Коб – Kobylanska, O. (1988). Works: in 2 vol. Vol. 1. Tsarivna (narrative). Story. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

(Статтю отримано 25.08.2024)

Ivanna Struk

STYLISTIC SYNTAX AND STRUCTURE OF AUTHOR'S NOTES IN THE WORKS OF OLHA KOBLYANSKA

The article analyzes the syntactic status and structure of author's notes, peculiar insertions-remarks in the texts of Olha Kobylanska's prose works. The main groups of remarks that characterize the speech of the characters, explain their non-verbal behavior, describe the feelings, thoughts, experiences of the characters and the narrator are highlighted. Certain stylistic features of replicas in the writer's prose texts, which represent O. Kobylanska's creative individuality, have been revealed.

The use of remarks in O. Kobylanska's prose texts is not accidental. The possibilities of remark constructions satisfy the author's need to "intervene" in the immediate narrative with additional messages or favorable comments. Therefore, they are an important element of the author's style. It is in the remarkable construction that the author acts as the subject of speech, whose consciousness forms not only his own thoughts and views, but also encompasses the world of the hero of the work of art. In this way, the remark acts as a kind of mediator in the communicative act between the hero (the subject of speech, the addressee) and the reader (the subject of perception, the addressee).

Introductory and accompanying remarks in O. Kobylanska's prose works are valuable material for linguistic observations, they make it possible to generalize information about the original manner of storytelling of the writer. In the introductory remarks, the author names the place and time of the action, introduces the acting characters, gives their characteristics, indicates what they are busy with at the initial moment of the action. Accompanying remarks penetrate the dialogues or accompany the lines of the heroes, contribute to the promotion of the development of actions.

Key words: literary text, image of the author, introductory remarks, accompanying remarks, insert remarks.